

Оксана КВАША

провідний науковий співробітник відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук, професор
okvasha@bigmir.net

Андрій ОНИСЬКІВ

заступник начальника першого відділу процесуального керівництва управління процесуального керівництва у кримінальних провадженнях слідчих регіональної прокуратури Прокуратури Київської області
onuskiv@ukr.net

УДК 343.337.4

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ПОРЯДКУ ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Одним із важливих методів наукового пізнання є порівняльний, він найчастіше використовується у кримінально-правових дослідженнях. Більше того, використання порівняльно-правового методу є вкрай важливим, зважаючи на прагнення нашої держави до євроінтеграції та повноправного членства в Європейському Союзі. М.М. Ковалевський – правознавець, який працював у дореволюційний період, стверджував, що існує дві умови для правильного застосування порівняльно-правового методу: 1) порівняння не повинно обмежуватися народами однієї раси або народами, які розмовляють однією мовою чи сповідують одну і ту саму релігію; 2) порівнювати можна лише такі законодавства або правові системи, які перебувають на одному рівні суспільного розвитку [1, с. 26–27]. На думку Ю.С. Шемшученка, порівняльно-правові дослідження можуть

вказати на важливі варіанти рішень, застерегти від прийняття застарілих або неефективних рішень [2, с. 29].

При використанні порівняльно-правового методу, на наш погляд, необхідно враховувати, що у кримінальному законодавстві будь-якої держави є як позитивні, так і негативні моменти кримінально-правового регулювання, а тому запозичувати певні норми у національне законодавство слід обдуманно, ґрунтуючись на науковому пізнанні відповідного явища.

З огляду на те, що Україна протягом 1917–1991 рр. перебувала у складі Радянського Союзу, важливо проаналізувати й кримінально-правові заборони у сфері проходження військової служби у кримінальних кодексах (КК) держав пострадянського простору (Азербайджанської Республіки [3], Вірменської Республіки [4], Грузії [5], Естонської Респуб-

ліки [6], Киргизької Республіки [7], Латвійської Республіки [8], Литовської Республіки [9], Республіки Білорусь [10], Республіки Казахстан [11], Республіки Молдова [12], Республіки Таджикистан [13], Республіки Туркменістан [14], Республіки Узбекистан [15], Російської Федерації [16]¹.

У теорії кримінального права аналіз складів злочинів, передбачених ст.ст. 407–408 КК України, здійснювався у працях, зокрема, таких науковців, як В.П. Бодаєвський, В.О. Бугаєв, С.М. Горелов, М.І. Карпенко, М.І. Панов, М.С. Туркот, М.М. Сенько, М.І. Хавронюк, С.О. Харитонов. Проте аналіз наукової літератури засвідчив, що у кримінально-правовій доктрині порівняльно-правове дослідження кримінальної відповідальності за злочини проти порядку проходження військової служби є недостатнім.

Мета статті – проаналізувати кримінально-правові норми кодексів країн пострадянського простору, в яких передбачається відповідальність за злочини проти порядку проходження військової служби.

В усіх проаналізованих КК (окрім кодексу Молдови) передбачена відповідальність за діяння, аналогічне самовільним залишенням військової частини або місця військової служби. Подібними є й ознаки складів відповідних злочинів. Характеризуючи суспільно небезпечне діяння, зауважимо, що в усіх КК альтернативно передбачено два діяння: самовільне залишення військової частини або місця військової служби чи нез'явлення у строк до військової частини або місця військової служби. Окрім цих двох діянь у КК Білорусі й Казахстану виокремлено третє суспільно небезпечне діяння – ухилення від військової служби шляхом підроблення документів або іншого обману. Водночас у них це діяння відсутнє у статтях, що передбачають відповідальність за діяння, аналогічне тому, що передбачене ст. 409 КК України.

Нез'явлення у строк до військової частини або місця військової служби уточнюється не в усіх проаналізованих кодексах.

У КК Білорусі, Вірменії, Естонії, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану, РФ зазначено, що нез'явлення у строк вчиняється при звільненні з частини, при призначенні, переведенні, поверненні з відрадження, відпустки, медичної організації (організації охорони здоров'я, лікувальної установи). У Пенітенціарному кодексі Естонії передбачено відповідальність за нез'явлення до військової частини особи лише в одному випадку – якщо вона перебуває у звільненні.

Законодавець, описуючи основний склад самовільного залишення військової частини або місця служби, по-різному визначає строк самовільної відсутності військово-службовця у ньому. Так, у КК Грузії та РФ вказівка на такий строк відсутня. В інших кодексах встановлені різні строки, які залежать від традицій законодавства відповідної держави. Наприклад, кримінально-карним згідно з КК Латвії є самовільне залишення військової частини або місця служби на строк більше одного дня, але не більше трьох днів, а за КК Казахстану – більше одного місяця.

У багатьох КК кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби, як і у ст. 407 КК України, диференційована залежно від того, в який час (у якій обстановці) вчинено це суспільно небезпечне діяння (за винятком КК Грузії, РФ та Латвії). У цих трьох кодексах відсутні кваліфікуючі ознаки, пов'язані зі встановленням воєнного стану або бойової обстановки чи інших надзвичайних подій. У КК Латвії відповідна обставина визнається основною ознакою самовільного залишення військової частини або місця служби, яке вчиняється під час війни або у бойових умовах, у разі громадських заворушень, тероризму або збройного конфлікту, якщо протягом того часу було оголошено надзвичайний стан. Оригінальний спосіб диференціації кримінальної відповідальності застосував законодавець Білорусі та Естонії. Так, у КК Білорусі є дві самостійні статті, що передбачають відповідальність за самовільне залишення військової частини (ст. 447 та ст. 448). Друга з них власне й встановлює відповідальність за вчинення відповідного діяння у бойовій обстановці.

¹ Далі ці країни називатимуться так: Азербайджан, Вірменія, Грузія, Естонія, Киргизія, Латвія, Литва, Білорусь, Казахстан, Молдова, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан, РФ.

У Пенітенціарному кодексі Естонії також є дві статті, що встановлюють відповідальність за самовільне залишення військової частини. У першій з них (ст. 437) міститься така кваліфікуюча ознака, як вчинення відповідного діяння в умовах надзвичайного або воєнного стану незалежно від тривалості самовільної відлучки. Водночас у окремій статті цього Кодексу (ст. 438) передбачено самостійний склад: самовільне залишення військової частини або іншого місця служби у бойовій обстановці.

Слід звернути увагу і на те, що у багатьох КК законодавець передбачає стимулюючу норму та вміщує умови звільнення від кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця військової служби (КК Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Киргизії, Грузії, РФ, Таджикистану, Туркменістану). У кожному з них (за винятком КК Вірменії) визначено дві обов'язкові умови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з вчиненням самовільного залишення військової частини або місця служби: вчинення діяння вперше та якщо це було викликано тяжкими обставинами (збігом тяжких обставин). У КК Вірменії передбачено два самостійних випадки звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з вчиненням самовільного залишення військової частини. У першому випадку передбачена наявність таких обов'язкових умов: вчинення діяння, передбаченого ч.ч. 1, 2, 3; вчинення діяння вперше; вчинення внаслідок збігу тяжких обставин. У другому випадку встановлена лише одна умова: протягом трьох діб з моменту ухилення від служби з'явився з повинною у військову частину, місце служби, правоохоронні та інші державні органи.

У всіх проаналізованих КК міститься кримінально-правова норма про дезертирство. Зауважимо, що майже у кожному з них (окрім КК Латвії та Естонії) закріплено два альтернативні діяння: самовільне залишення та не'явлення на службу. У двох вказаних вище кодексах передбачено відповідальність лише за «активне» дезертирство. У жодному кодексі не встановлено мінімального строку дезертирства, за винятком КК Азербайджану та Литви.

У КК Азербайджану передбачено, що цей злочин має місце у випадку, якщо діяння тривало більше трьох місяців, а в КК Литви – понад 10 діб.

У кожному проаналізованому кодексі конкретизується мета дезертирства. Зазвичай це ухилення від проходження військової служби (КК Грузії, Естонії, Казахстану, Латвії, Литви, Молдови, Таджикистану, Туркменістану, РФ). У КК Білорусі, Киргизії та Узбекистану встановлено, що метою дезертирства є ухилення назавжди від військової служби, а в КК Вірменії – остаточне ухилення від її проходження. Вважаємо за доцільне передбачити саме таку мету у диспозиції ч. 1 ст. 408 КК України, зважаючи на труднощі, які виникають під час розмежування дезертирства та самовільного залишення військової частини або місця служби, а також на те, що суди під час кваліфікації не з'ясовують наявності (відсутності) цієї мети (підрозділ 3.3).

Кваліфікуючими ознаками дезертирства у проаналізованих КК визначено: 1) дезертирство зі зброєю (КК Молдови), зі зброєю, ввіреною по службі (КК Грузії, Вірменії, Казахстану, Киргизії, РФ, Таджикистану, Туркменістану), зі зброєю, боєприпасами або вибуховими речовинами, ввіреними по службі (КК Азербайджану); 2) дезертирство, вчинене двома або більше особами (КК Молдови), групою осіб (КК Азербайджану, Грузії), групою осіб за попередньою змовою (КК Вірменії, Туркменістану), групою осіб за попередньою змовою або організованою групою (КК Казахстану, Киргизії, РФ, Таджикистану). У КК Вірменії встановлено специфічну кваліфікуючу ознаку дезертирства – вчинення відповідного діяння військовослужбовцем, який несе бойове чергування. Цілком слушним вважаємо підхід законодавця Азербайджану, який передбачив кваліфікуючою ознакою дезертирства вчинення цього злочину не лише зі зброєю, а й з іншими загальнонебезпечними предметами.

У більшості проаналізованих кодексів кваліфікуючими ознаками дезертирства передбачено вчинення цього діяння у воєнний час або у бойовій обстановці (КК Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Казахстану,

Киргизії, Молдови, Таджикистану). Водночас диференціація кримінальної відповідальності за дезертирство з урахуванням цієї ознаки відсутня у КК Грузії, РФ, Узбекистану. У КК Туркменістану передбачено лише таку кваліфікуючу ознаку, як вчинення дезертирства у бойовій обстановці, у КК Естонії – в умовах надзвичайного або військового стану, КК Литви – під час військового становища або виконання бойового завдання.

Як і щодо самовільного залишення військової частини або місця служби, більшість проаналізованих КК містять заохочувальну норму у зв'язку з вчиненням дезертирства. Однак «набір» таких умов є різним. Так, у КК Казахстану передбачено три обов'язкові умови: вчинення дезертирства без кваліфікуючих ознак, збіг тяжких обставин, військовослужбовець добровільно з'явився для подальшого проходження служби. У КК Азербайджану, Грузії, Киргизії, Молдови, РФ, Туркменістану: вчинення дезертирства без кваліфікуючих ознак, вчинення дезертирства вперше, збіг тяжких обставин. У КК Таджикистану: вчинення дезертирства без кваліфікуючих ознак, вчинення дезертирства вперше, внаслідок збігу тяжких обставин або особа протягом трьох діб з'явилася з повинною. У КК Вірменії визначено два самостійні випадки звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з вчиненням дезертирства. Так, у першому випадку умовами звільнення названо: вчинення дезертирства без кваліфікуючих ознак, або дезертирства зі зброєю чи за попередньою змовою групою осіб, або військовослужбовцем, який несе бойове чергування; вчинення діяння вперше; збіг тяжких обставин. У другому випадку передбачено одну умову звільнення від кримінальної відповідальності: якщо протягом трьох діб з моменту ухилення від служби він з'явиться з повинною у військову частину, місце служби, правоохоронні або інші державні органи. У кодексах Естонії, Латвії, Литви, Узбекистану відповідна заохочувальна норма не передбачена.

В усіх проаналізованих КК криміналізовано діяння, аналогічне передбаченому у ст. 409 «Ухилення від військової служби

шляхом самокалічення або іншим способом» КК України (за винятком КК Литви).

У КК Грузії, Вірменії, Естонії, Казахстану, Молдови, Киргизії, РФ, Таджикистану закріплено відповідальність за ухилення від військової служби. У КК Азербайджану, Білорусі, Латвії, Туркменістану, Узбекистану встановлено відповідальність й за друге суспільно небезпечне діяння – відмову від проходження військової служби. В останньому випадку, на відміну від КК України, в якому передбачено відповідальність у різних частинах ст. 409 КК України, у вказаних вище статтях відмова від проходження військової служби визначена в одній частині статті разом з ухиленням як альтернативне діяння. У КК Вірменії відмова від виконання обов'язків військової служби криміналізована в окремій статті кодексу цієї держави.

У різних частинах відповідної статті КК Вірменії кримінальну відповідальність за ухилення від проходження військової служби диференційовано залежно від мети, яку переслідує військовослужбовець. Так, ознакою основного складу злочину є тимчасове ухилення, а кваліфікуючою – ухилення від проходження військової служби з метою остаточного звільнення від виконання обов'язків військової служби.

Способи ухилення від проходження військової служби визначено в усіх проаналізованих кодексах. До них віднесено такі: симуляція хвороби (КК Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Грузії, Естонії, Казахстану, Киргизії, Латвії, Молдови, РФ, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану), самокалічення (КК Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Грузії, Естонії, Казахстану, Киргизії, Латвії, Молдови, РФ, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану), використання підроблених документів (КК Вірменії, Грузії), підроблення документів (КК Азербайджану, Естонії, Казахстану, Киргизії, Латвії, Молдови, РФ, Туркменістану, Узбекистану), інший обман (КК Азербайджану, Вірменії, Грузії, Естонії, Казахстану, Киргизії, Латвії, Молдови, РФ, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану), інший незаконний спосіб (КК Вірменії). У Пенітенціарному кодексі Естонії, на відміну від усіх інших,

способом ухилення від несення обов'язків військової служби названо не лише спричинення пошкоджень здоров'ю самому собі, а й іншою сторонньою особою за вимогою військовослужбовця.

Диференціація кримінальної відповідальності здійснюється залежно від особливих обставин на момент вчинення відповідного злочину: у бойовій обстановці, у воєнний час (КК Азербайджану, Білорусі, Казахстану, Латвії, Молдови, Таджикистану), у бойовій обстановці (КК Туркменістану, Узбекистану), в умовах надзвичайного або воєнного стану (Пенітенціарний кодекс Естонії), під час воєнного становища, війни або у бойовій обстановці (КК Вірменії). Водночас у КК Грузії та Киргизії не передбачено жодної кваліфікуючої ознаки за ухилення від несення військової служби, а в КК РФ не встановлено кваліфікуючих ознак, пов'язаних з особливими умовами вчинення цього злочину.

Таким чином, кримінальна відповідальність за злочини проти порядку проходження військової служби, вчинені в умовах особливого періоду або в бойовій обстановці, передбачена в усіх проаналізованих кримінальних кодексах зарубіжних держав. У кожному з них ураховано традиції законодавчої техніки та правової культури відповідної держави. На підставі вивчених кримінально-правових норм пропонуємо змінити відповідні статті КК України:

щодо ст. 407 КК України:

– у ч. 1 передбачити мету вчинення цього злочину: тимчасово ухилитися від військової служби;

– встановити, що у випадку вчинення самовільного залишення військової частини чи місця військової служби в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці кримі-

нальна відповідальність настає незалежно від тривалості самовільної відсутності військовослужбовця, доповнивши відповідну частину ст. 407 КК України після слів «цієї статті» словосполученням «незалежно від тривалості»;

– закріпити кваліфікуючу ознаку злочину: вчинення діяння за попередньою змовою групою осіб;

– передбачити у ній заохочувальну норму, передбачивши, що від кримінальної відповідальності звільняється військовослужбовець, який уперше вчинив самовільне залишення військової частини або місце військової служби без кваліфікуючих ознак внаслідок збігу тяжких обставин;

щодо ст. 408 КК України:

– у ч. 1 конкретизувати мету вчинення цього злочину: остаточно ухилитися від військової служби;

– передбачити, що кваліфікуючою ознакою дезертирства є вчинення діяння не лише зі зброєю, а й з іншими загальнонебезпечними предметами (бойовими припасами, вибуховими речовинами тощо);

– передбачити заохочувальну норму, вказавши у ній, що від кримінальної відповідальності звільняється військовослужбовець, який уперше вчинив дезертирство без кваліфікуючих ознак внаслідок збігу тяжких обставин;

щодо ст. 409 КК України:

– встановити таку кваліфікуючу ознаку злочину, як ухилення від несення обов'язків військової служби з метою остаточного звільнення від цих обов'язків.

Висновки, одержані у цьому дослідженні, можуть бути використані для подальшого вивчення проблем кримінальної відповідальності за вчинення злочинів проти порядку проходження військової служби.

Список використаних джерел:

1. *Ковалевский М.М.* Историко-сравнительный метод в юриспруденции и приемы изучения истории права / М.М. Ковалевский. – М.: Типография Ф.Б. Миллера, 1880. – 72 с.
2. *Шемшученко Ю.С.* Місія порівняльного правознавства / Ю.С. Шемшученко // Порівняльне правознавство: сучасний стан та перспективи розвитку: збірн. наук. праць / за ред. Ю.С. Шемшученка, В.П. Тихого, М.М. Цимбалюка, І.С. Гриценка. – Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2012. – С. 25–30.
3. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики: Закон от 30 декабря 1999 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.legislationline.org/ru/documents/action/popup/id/14108/preview>

4. Уголовный кодекс Республики Армения: Закон от 18 апреля 2002 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.parliament.am/legislation.php?ID=1349&lang=rus&sel=show>
5. Уголовный кодекс Грузии: Закон от 22 июля 1999 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://matsne.gov.ge/ka/document/download/16426/143/ru/pdf>
6. Пенитенциарный кодекс Эстонской Республики: Закон от 6 июня 2001 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ru-seadused>
7. Уголовный кодекс Киргизской Республики: Закон от 1 октября 1997 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://online.adviser.kg/Document/?doc_id=30222833
8. Уголовный кодекс Латвийской Республики: Закон от 17 июня 1998 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://likumi.lv/doc.php?id=88966>
9. Уголовный кодекс Литовской Республики: Закон от 26 сентября 1999 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243877&subID=100107735,100107736#text>
10. Уголовный кодекс Республики Беларусь: Закон от 2 июня 1999 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://etalonline.by/?type=text®num=НК9900275#load_text_none_1_11
11. Уголовный кодекс Республики Казахстан: Закон от 3 июля 2013 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252#pos=324;214
12. Уголовный кодекс Республики Молдова: Закон от 18 апреля 2003 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.parliament.am/legislation.php?ID=1349&lang=rus&sel=show>
13. Уголовный кодекс Республики Таджикистан: Закон от 21 мая 1998 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30397325
14. Уголовный кодекс Республики Туркменистан: Закон от 12 июня 1997 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/ru/tm/tm015ru.pdf>
15. Уголовный кодекс Республики Узбекистан: Закон от 22 сентября 1994 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://lex.uz/pages/getpage.aspx?lact_id=111457
16. Уголовный кодекс Российской Федерации: Закон от 13 июня 1996 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699

Оксана КВАША,
Андрій ОНИСЬКІВ

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ПОРЯДКУ ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Здійснено порівняльно-правове дослідження кримінальної відповідальності за злочини проти порядку проходження військової служби за кримінальними кодексами держав пострадянського простору. З урахуванням позитивного зарубіжного досвіду запропоновано шляхи вдосконалення диспозицій ст.ст. 407–409 Кримінального кодексу України.

Ключові слова: злочини проти порядку проходження військової служби; порівняльно-правовий метод; самовільне залишення військової служби; дезертирство; самокалічення; підроблення документів.

**УГОЛОВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА ПРЕСТУПЛЕНИЯ
ПРОТИВ ПОРЯДКА ПРОХОЖДЕНИЯ ВОЕННОЙ СЛУЖБЫ:
СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ**

Осуществлено сравнительно-правовое исследование уголовной ответственности за преступления против порядка прохождения военной службы по уголовным кодексам государств постсоветского пространства. С учетом положительного зарубежного опыта предложены пути совершенствования диспозиций ст.ст. 407–409 Уголовного кодекса Украины.

Ключевые слова: преступления против порядка прохождения военной службы; сравнительно-правовой метод; самовольное оставление военной службы; дезертирство; самокалечение; подделка документов.

**CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR CRIMES AGAINST ORDER
OF MILITARY SERVICE: COMPARATIVE LEGAL RESEARCH**

The comparative legal research criminal responsibility for crimes against military service order under the Criminal Code states former Soviet Union. Given the positive international experience suggested ways to improve the dispositions of articles 407-409 of the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: crimes against the order of military service; comparative legal method; voluntarily leaving military service; desertion; self-mutilation; forgery.

